

жавотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали VIII регіональної науково-практичної конференції (13–14 лютого 2002 р.). – С. 64–66. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://law.lnu.edu.ua/uploads/media/Conferenc_2002_02.pdf.

Марковский В.Я. Правовой статус украинского языка в органах государственной власти и органах местного самоуправления Второй Речи Посполитой.

Произведён анализ языкового законодательства Второй Речи Посполитой, регулировавшего правовой статус украинского, белорусского и литовского языков на её территории, в органах государственной власти и органах местного самоуправления.

Ключевые слова: языковые отношения, государственный язык, язык делопроизводства, языковое законодательство, язык национального меньшинства, украинский язык, белорусский язык, литовский язык, язык обращения.

Markovskij V.J. The legal status of the Ukrainian language in public authorities and local government of the Second Commonwealth.

The analysis of language legislation of the Second Commonwealth, regulating the legal status of the Ukrainian, Belarusian and Lithuanian languages on its territory in government agencies and local government is made.

Key words: language relations, the official language, the language of records and documents, language legislation, minority language, Polish, Ukrainian, Belarusian, Lithuanian language, speech presentation, language handling.

Стаття надійшла 5 листопада 2012 р.

УДК 340.132.6

Л.В. Мелех

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ ЯК ІНВАРІАНТ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Розглядається правовий нігілізм як напрям суспільно-політичної думки, націлений на девальвацію права і законності, відверту недооцінку соціальної та особистої цінності права. Правовий нігілізм трактується як деформований стан правосвідомості особи, суспільства, групи, який характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій, однак не передбачає здійснення злочинного наміру.

Ключові слова: правовий нігілізм, правосвідомість, закон, право, законність, порушення прав і свобод людини.

Постановка проблеми. Проблема подолання негативного ставлення до права, до практики його безпосередньої реалізації та застосування набула особливої актуальності після прийняття змін до Конституції України, у якій одним з базових принципів, що визначають магістральний напрямок розвитку українського суспільства, закріплено принцип верховенства права.

Правовий нігілізм не є якимось специфічним, абстрактним поняттям, що цікавить лише вузьке коло фахівців. Це явище, яке пронизує всі сфери соціальної життєдіяльності, безпосередньо впливає на стан законності й правопорядку в суспільстві. Сьогодні це одна з суттєвих перешкод на шляху розбудови громадянського суспільства та демократичної, соціальної, правової держави. Досягти реальних успіхів у реформуванні суспільства в умовах економічної кризи та політичної нестабільності можливо лише за умов усунення деформацій правосвідомості та підвищення рівня правової культури населення.

Стан дослідження. Окремі аспекти правового нігілізму були предметом дослідження Б.А. Кістяківського, М.С. Липки, К.С. Фінаєвої, О.В. Волошенюка, В.М. Шаповала, Н.В. Варламової.

Завдяки зусиллям вітчизняних та зарубіжних правознавців сьогодні накопичено значний теоретичний та соціологічний матеріал з указаної проблематики. Існують досить чітко сформульовані поняття правосвідомості і правової культури, досліджено їх структурні елементи, види, функції. Однак більшість учених, як правило, не приділяють належної уваги такому негативному явищу у сфері правосвідомості, як правовий нігілізм. Деякі дослідники взагалі про нього не згадують, інші обмежуються лише найзагальнішою, схематичною характеристикою.

Правовий нігілізм українського суспільства радянського періоду мав глибоке історичне підґрунтя. Багатоміжова правова незабезпеченість суспільства, нерівність перед законом і судом, правовий цинізм уряду й інших вищих органів влади, попирання національної самобутності народу – все це, говорячи словами О. Герцена, «вбило всяку повагу до законності» в Російській імперії, до складу якої протягом декількох століть входила значна частина України. Правовий нігілізм в радянській Україні продовжував розвиватись як результат певної деформації правової свідомості і правового регулювання в СРСР.

Тенденції суспільного розвитку, соціальні процеси, що відбуваються сьогодні в Україні та інших пострадянських країнах, обумовлюють необхідність глибокого теоретичного дослідження проблеми правового нігілізму, тож **метою** статті є розкриття сутності цього

явища, висвітлення механізму зародження та розвитку нігілістичних тенденцій у правосвідомості, чинників, що сприяють їх поглибленню, класифікація видів та рівнів правового нігілізму.

Виклад основних положень. Правовий нігілізм традиційно визначається в науці як напрям суспільно-політичної думки, що заперечує соціальну цінність права і вважає його найменш досконалим способом регулювання суспільних відносин, а також як властивість, стан суспільної свідомості [1].

У різних формах його можна розглядати як інваріант української правосвідомості.

Досить показові у цьому аспекті результати порівняльно-правового дослідження, присвяченого проблемам формування правової свідомості підлітків у процесі правової соціалізації, що проводилося польськими й українськими вченими у 2002 р. Зокрема, в одному з тестів школярам пропонувалося сформулювати свої асоціації щодо поняття «закон». Серед польських підлітків найпоширенішим була відповідь, що закон – це «правило, якого треба дотримуватися» або яке треба «поважати». В українських школярів слово «закон» асоціюється з «правилом, що не треба порушувати». «Незважаючи на зовнішню подібність обох відповідей, – зазначає М.С. Липка, – польське формулювання показує, що закон найчастіше вважається керівною силою, водночас українське формулювання виражає скоріше дистанцію, яку треба зберігати, або кордон, який не можна перетинати під погрозою покарання» [2, с. 37–38]. Польські респонденти, як і українські, приховано або явно посилаються на розпорядження і заборони, тільки поляки одночасно усвідомлюють те, що права або можливості вчиняти певні дії надаються індивідові законом. В українських підлітків з терміном «закон» асоціюються насамперед заборони, розпорядження й обов'язки, а не індивідуальні права.

Домінуючою тенденцією серед польських респондентів (більш помітною з віком) є повага до закону як до правила соціальної гри, загальне дотримання якого спрощує соціальна взаємодія. Водночас серед українців домінує зовсім інша точка зору: «...закон... відокремлює простого громадянина від злочинця... закон в українських уявленнях, в основному, розуміється як кримінальний закон» [2, с. 39]. Звичайно, ці перші уявлення про право, сформовані в дитинстві й отрочстві, наповнені афективним змістом, бо у міру дорослішання людини вони видозміняться, але ніколи не зникнуть цілком. Саме в цей період розвитку людини в її свідомості формується так званий образ права.

Справедливість такого висновку підтверджується даними інших досліджень. Так, основного принципу права (закон є закон, і його потрібно дотримуватися навіть у тих випадках, коли він здається недосконалим або несправедливим) дотримується лише 16,2% дорослого населення країни. Позитивну, хоча і певною мірою прагматичну правову позицію займають ще 24,8% українців, які вважають, що закон охороняє їхні інтереси й інтереси інших громадян. Для 15,7% респондентів закон є головним засобом примусу і покарання, а 34,1% взагалі не вбачають у ньому користі для практичного життя [3, с. 7].

К.С. Фінаєва зазначає, що пересічний громадянин зазвичай стає нігілістом стосовно закону: у своїй поведінці він здебільшого керується мотивами, далекими від норм права. Так, 54,1% опитаних українців упевнені, що «не так важливо, відповідає що-небудь законові чи ні, головне – щоб це було справедливо». І тільки кожен п'ятий (20,2%) вважає, що закон повинен бути пріоритетом. Навіть така група, як працівники правоохоронних органів і військовослужбовці, відстоює прагматизм правового нігілізму – 47,1% з них поділяє першу позицію [4, с. 39–40].

Подібне ставлення до прав і свобод людини існує і в правозастосовній діяльності. Соціально-політична історія України ХХ ст. з усією очевидністю показала, що від зневаги до закону до зневаги до прав та інтересів людей – невелика відстань. Водночас применшення ролі особистості, ігнорування і неповага її прав і свобод незмінно зумовлює деградацію суспільства і виникнення національних трагедій [5, с. 16].

Аналіз лише судової практики за 2011 р. свідчить про те, що кількість неправомірних дій, учинених посадовими особами, які порушують права і свободи громадян, неухильно зростає. Так, порівняно з 2010 р. зросла кількість справ, розглянутих судами загальної юрисдикції: 1) про поновлення на роботі – на 23,1%; 2) про відшкодування збитків від незаконних дій органів дізнання і досудового слідства – на 26,7%; 3) за скаргами громадян на неправомірні дії посадових осіб і колегіальних органів – на 8,8%. Загальна кількість таких скарг – 61,3 тис. , з яких 64,5% були задоволені судами.

Ці дані відображають не стільки реальну ситуацію, пов'язану з порушеннями прав і свобод людини посадовими особами правозастосовних органів, скільки практику реагування судів на звернення громадян. Безумовно, реальна кількість вчинених правопорушень посадовими особами органів державної влади й управління значно перевищує

наведені цифри, оскільки багато громадян не звертаються за захистом своїх прав і законних інтересів ні у вищі органи, що повинні виконувати контролюючі функції, ні в суд, ні в органи прокуратури. Не дивно, що діяльність державних органів, насамперед виконавчої влади, сьогодні одержує вкрай негативну оцінку з боку населення. Так, соціологічні дослідження у Львівській області показали, що 71% опитаних вважають себе обмеженими владою, 29% вбачають у ній інструмент вирішення міських і обласних проблем, з них 38% – як спосіб вирішення власних завдань; 15,3% – як ворожу простим людям силу [6, с. 85]. Наведені дані, звичайно, досить відносні. Однак вони дають можливість уявити, який образ влади формується у свідомості населення. На жаль, він є невтішним.

До найважливіших функцій правосвідомості, поряд із пізнавальною та функцією оцінки, належить і регулятивна. Тому, розглядаючи правовий нігілізм як якісну характеристику нашої правосвідомості, необхідно підкреслити, що для нього характерні не тільки юридична некомпетентність і негативна оцінка права (заперечення його соціальної цінності), а й поширеність навичок і стереотипів неправової (протиправної) поведінки.

З огляду на основні функції правосвідомості науковці розрізняють кілька видів юридичного нігілізму: легістський, соціологічний, власне правовий. Легістський нігілізм характеризується, по-перше, непоінформованістю про зміст чинної нормативної системи; по-друге, негативним ставленням до офіційно встановлених правил поведінки; по-третє, невмінням діяти відповідно до них та одночасно поширеністю навичок і стереотипів незаконної поведінки.

Соціологічний нігілізм фактично охоплює тільки оцінювальний компонент – несприйняття чинного порядку, оскільки важко уявити собі суспільство, не обізнане з реально чинним у ньому порядком і не адаптоване до нього.

Власне правовий нігілізм передбачає, по-перше, відсутність у масовій свідомості уявлень про те, що регулювання суспільних відносин має здійснюватися, виходячи з визнання свободи і формальної рівності їхніх учасників; по-друге, несприйняття цих принципів як цінностей; по-третє, невміння і небажання будувати відносини на їх основі [7, с. 95].

Усі ці три різновиди юридичного нігілізму нині існують у суспільній свідомості, формують і визначають індивідуальність українця.

Люди, як стверджував французький просвітник Гольбах, повинні бути впевнені, що «закони створені для них, а не вони для законів» [8, с. 189]. Тож насамперед владні структури повинні діяти в рамках закону, який би поважався і якого б дотримувалося населення. Нормативні акти повинні захищати й поважати інтереси громадянина, справедливість і принцип гуманізму має пронизувати всю сферу законодавчої діяльності.

Як прояви правового нігілізму можна розглядати нестабільність національного законодавства, часті й подекуди безсистемні та хаотичні зміни до нього, невміння чи небажання спрогнозувати можливі негативні наслідки законів, що приймаються. Фактично відсутня кваліфікована правова експертиза нових актів. Дуже часто це призводить до того, що закони та підзаконні акти в процесі їх реалізації дають результат, протилежний тому, на який розраховував законодавець.

Закону надається якась «магічна сила», значення «панацеї» від усіх бід. Але для того, щоб закон виконувався, недостатньо його прийняти, потрібні також реальні механізми введення його в дію, застосування, можливості посилання на нього при вирішенні конкретних спорів. Коли ж закони в державі не виконуються, в суспільства зникає віра в можливість вирішення своїх проблем за допомогою права, у захист своїх прав законними засобами [8, с. 57].

На жаль, українські громадяни у своїй більшості вважають закон здебільшого заборобою, а не правом, що призводить до формування в особи негативного ставлення до права, яке не здатне, на їхню думку, задовольнити інтереси.

З метою мінімізації проявів нігілізму слід, зокрема:

1) забезпечити належну якість прийнятих законів та інших нормативно-правових актів; підвищити авторитет закону; удосконалити правотворчий процес; установити стабільність у правовому регулюванні суспільних відносин;

2) вдосконалити систему правозастосовної, насамперед судової діяльності; створити високоякісні системи правового обслуговування; укріпити законність; забезпечити незалежність суду;

3) домогтися ефективності діяльності правоохоронних органів щодо запобігання правопорушень; підвищити професійну культуру всіх суб'єктів правоохоронної системи; перебороти недовіру населення до роботи правоохоронних органів;

4) підвищити рівень правосвідомості і правової культури населення, що дозволило б законам ефективно працювати; формува-

ти позитивну суспільну думку про право; забезпечити дієвість загальної юридичної освіти, здатної підвищити компетентність громадян і посадових осіб; сформувати новий тип правового мислення особи;

5) спеціалізовано навчати і виховувати юристів, конкурентоздатних на європейському ринку праці, адже від належної перепідготовки кадрів залежить інтеграція України в європейський простір вищої освіти [9, с. 5].

Висновки. Правовий нігілізм у суспільстві є однією з причин зниження рівня правового поступу України. Тож для його подолання в українському суспільстві держава зобов'язана передусім провести реальну економічну реформу, яка зняла б посилене обтяження населення податками, а відтак і соціальну напругу, забезпечила працевлаштування людей, розвиток підприємництва тощо.

Іншою важливою справою повинно стати підвищення авторитету правосуддя, встановлення незалежної, справедливої та ефективної судової системи.

1. Сурм'як О.В. Про юридичний нігілізм / О.В. Сурм'як // *Голос України*. – 2003. – № 211. – 4 листоп.

2. Липка М.С. Розуміння права в Україні і Польщі / М.С. Липка, І.М. Заводівський. – К.: Вища школа, 2002. – 134 с.

3. Шаповал В.М. Політична і правова культура як фактор дії закону / В.М. Шаповал // *Право України*. – 1999. – № 1. – С. 4–14.

4. Фінаєва К.С. Соціально-психологічні механізми експлуатації кримінальної субкультури / К.С. Фінаєва // *Злочинність і культура*. – Х., 2000. – С. 38–40.

5. Осауленко О. Зміцнення законності у правозастосовному процесі / О. Осауленко, О. Панько // *Право України*. – 2005. – № 1. – С. 15–19.

6. Невмержицький Є.В. Економічна злочинність і корупція / Є.В. Невмержицький // *Вісник прокуратури*. – 2011. – № 5 (83). – С. 85–92.

7. Варламова Н.В. Правовой нигилизм в постсоветской России: понимание, истоки, следствие / Н.В. Варламова // *Драма российского Закона*. – М.: Юридическая литература, 1996. – 780 с.

8. Гольбах. Избранные произведения / Гольбах. – Т. 2. – М., 1963. – 230 с.

9. Волошенюк О.В. Правовий нігілізм у пострадянському суспільстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О.В. Волошенюк. – Харків, 2000. – 18 с.

Мелех Л.В. Правовой нигилизм как инвариант украинского правосознания.

Рассматривается правовой нигилизм как направление общественно-политической мысли, нацеленное на девальвацию права и законности, открытую недооценку социальной и личной ценности права. Правовой нигилизм трактуется как деформированное состояние правосознания личности, общества, группы, характеризуется осознанным игнорированием требований закона, ценности права, пренебрежительным отношением к правовым принципам и традициям, однако не предполагает осуществление преступного умысла.

Ключевые слова: правовой нигилизм, правосознание, закон, право, законность, нарушения прав и свобод человека.

Melekh L.V. Legal nihilism as an invariant of Ukrainian legal conscience.

The legal nihilism as the direction of social and political thought focuses on the devaluation of law and legality, a frank underestimating the social and personal value of law is considered. The legal nihilism is treated as a deformation state of individual's legal conscience, society, group, characterized by a conscious disregard of the law, the value of law, dismissive relation to legal principles and traditions, but excludes the criminal intent.

Key words: legal nihilism, legal conscience, law, legality, violation of human rights and freedoms.

Стаття надійшла 31 серпня 2012 р.

УДК 34.01

М.Є. Мочульська

ПРАВОВА ДОКТРИНА ТА НАУКОВА ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА: ВЗАЄМОДІЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Теоретично охарактеризовано вплив правової доктрини на наукову правову експертизу, зміст її висновків та порядок їх використання. Досліджено поняття наукової правової експертизи, визначено коло об'єктів цієї експертизи, виявлено та проаналізовано випадки застосування висновків наукової правової експертизи у правотворчості та при здійсненні правосуддя.

Ключові слова: правова доктрина, наукова правова експертиза, правотворчість, застосування права.

Актуальність дослідження. Еволюція правової доктрини у ХХІ ст. пов'язана з більш широким її використанням у правотворчості